

I. ARTYKUŁY PODSTAWOWE DIALOG I POJEDNANIE W RODZINIE

Studia nad Rodziną
UKSW
2014 R. XVIII nr 1 (34)

ks. Stanisław STREKOWSKI¹

POJEDNANIE W RODZINIE NA PODSTAWIE *PASTERZA HERMASA*

W tekstach powstałych w II wieku po Chr. we wspólnotach chrześcijańskich można znaleźć wiele wzmianek dotyczących małżeństwa i rodziny, lecz nie znajdziemy oddzielnych utworów poświęconych tej problematyce. Stanowią one raczej ilustrację i uszczegółowienie dla bardziej ogólnych i złożonych problemów, które spowodowały powstanie tych interesujących pism. Ojcowie Apokaliptycy w swych utworach skupiali swą uwagę na zagadnieniu jedności młodych wspólnot chrześcijańskich, czystości wiary, tożsamości chrześcijańskiej; w duchu głoszonej Ewangelii starali się rozwiązać pojawiające się problemy duszpasterskie. Jednym z takich ważnych problemów było pojednanie z Bogiem i bliźnimi. W tym ostatnim kontekście szczególne znaczenie miało pojednanie w rodzinie, szczególnie w kwestiach dotyczących wierności małżeńskiej.

Słowa kluczowe: „Pasterz” Hermasa, apokaliptyka, rodzina, pojednanie.

Apokaliptyka

Pomiędzy II w. przed Chr. a II w. po Chr. w środowisku judaistycznym powstało wiele utworów wyróżniających się pewnymi elementami charakterystycznymi dla niektórych ksiąg Starego Testamentu. Właśnie w tych dziełach bardzo często widoczny był wpływ starotestamentalnych pism prorockich. Zjawisko to występowało dość powszechnie, zarówno w środowiskach judaistycznych, jak i judeochrześcijańskich, nieraz o zabarwieniu silnie gnostyckim². Ta-

¹ **Ks. Stanisław Strękowski** – kapłan diecezji łomżyńskiej, doktor habilitowany nauk humanistycznych w zakresie historii, prof. nadzw. w Katedrze Teologii Małżeństwa i Rodziny na Wydziale Studiów nad Rodziną w Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Autor wielu publikacji z zakresu patrologii i historii Kościoła.

² E. Romero Pose, *Apocalittica*, w: *Dizionario Patristico e di Antichita Cristiane*, red. A. Di Berardino, Casale Monferrato 1983, k. 270.

kie nawiązanie stylistyczne i tematyczne widoczne jest tak w pismach Starego Testamentu, jak i w Apokalipsie św. Jana, która weszła do kanonu pism Nowego Testamentu³. Trzeba jednak zaznaczyć, że dzieła apokaliptyczne nie są wyłącznie domeną pism natchnionych, które zostały włączone do kanonu⁴. Znane są liczne utwory apokryficzne, które znalazły się poza kanonem, a wykorzystują cechy charakterystyczne dla apokalipsy. Apokaliptyka jest zatem objawieniem danym autorowi dzieła obejmującym przeszłość, teraźniejszość i przyszłość, o tendencjach dualistycznych i zawierająca wyraźne elementy eschatologiczne. Bardzo wyraźnie uwypuklono problem nagrody i kary za dobre i złe postępowanie. Takie poglądy znalazły również swoje odzwierciedlenie na polu zachowań moralnych; cechą specyficzną apokaliptyki był skrajny dualizm, tj. przeciwstawianie dobra i zła, prawdy i ciemności. Autor zaś utworu jawi się często jako autorytatywny interpretator tych symbolicznych wydarzeń i gestów⁵. Dlatego też ten gatunek bardzo często był wykorzystywany w czasach prześladowań

---

³ Niektóre elementy apokaliptyki spotyka się w: Iz 24-27; Dn 7-12; Jl 3-4; Ez 27; 30; 40-48; Za 9-14 oraz Mt 24, 1-44; Mk 13, 1-37; Łk 21,5-36; 1 Tes 4.13-18; 2 Tes 1,1-12; 2 Kor 6, 14-16; Ap 1-22.

⁴ Terminy *apokalipsa*, *apokaliptyka* odwołują się do greckiego terminu *apokalyptein* używanego jako równoważnik polskich czasowników *odstaniać*, *objawiać*. Najczęściej terminy te są używane na określenie nurtu religijnego, bardzo żywego w czasach późnego judaizmu i wczesnego chrześcijaństwa ok. II-I w. przed Chr. i I-II w. po Chr. Warte podkreślenia jest to, że pojawił się on w czasach dramatycznej sytuacji społeczno-religijnej, w jakiej znalazł się naród izraelski w II w. przed Chr., na skutek antyjudajskich działań Antiocha IV Epifanesa w Jerozolimie (zbezczeszczenie świątyni jerozolimskiej, zniszczenie świętych ksiąg, próby utrwalenia kultury i religii politeistycznej w Palestynie (por. 1 Mch 1,10-6,16; 2 Mch 1,13-16; 4,7-10; 5,1-6; 9,1-29). Tak krytyczna sytuacja wzmagała niepewność w odniesieniu do teraźniejszości i wzmoczenie nadziei ku czasom ostatecznym. W wielu środowiskach starano się przez uważną lekturę pogłębić i wnikać w ukryte znaczenie słowa Bożego, odkryć nowy sens historii, szczególnie zaś czasów ostatecznych. Przed końcem świata i ostateczną interwencją Boga-Sędziego zapowiadano cierpienie ludzi sprawiedliwych; będzie to czas panowania grzechu, szatana i mocy ciemności. Wyzwolenia z tego ucisku dokona obiecany Mesjasz. Warto zaznaczyć, że idee apokaliptyczne w sposób szczególny rozwijały się w apokryfach obydwu testamentów, które były bardzo popularną lekturą również w środowiskach gnostyckich. Por. D. Kotecki, *Kryteria interpretacji Apokalipsy*, „Biblica et Patristica Thorunensis” 2012, nr 5, s. 15-34.

⁵ S. Jędrzejewski, *Apokaliptyka jako rodzaj literacki*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 1998, R. 51, nr 1, s. 29-35.

dla pokrzepienia wiernych przeżywających trudności duchowe⁶. Ukazywanie żywych relacji widzialnego świata ze światem niewidzialnym utrzymywało w napięciu uwagę czytelnika czy też słuchacza w odniesieniu do objawianych w utworze tajemnic Bożych dotyczących przeważnie czasów eschatologicznych⁷. Autorzy używają bardzo często języka obrazowego, symbolicznego i dla wielu czytelników trudnego do zrozumienia. Apokaliptyka bowiem widziana jako gatunek literacki ma sobie tylko charakterystyczne cechy: używa często obrazów zwierząt o niezwykłych właściwościach; dużą rolę odgrywają sny i wizje oraz kombinacje liczb, często występują aniołowie pełniący funkcję tłumaczy tajemniczych wizji, obrazów i gestów. Analizując tego typu utwory trudno jest zastosować jednoznaczną interpretację i precyzyjnie określić zamiar autora, chociaż główną myśl daje się jednak odnaleźć⁸.

Pasterz Hermasa

Do tej grupy utworów należy również zaliczyć dzieło Hermasa, które chociaż było chętnie czytane w wielu wspólnotach kościelnych, to jednak nie zostało zaliczone do pism natchnionych i kanonicznych⁹. Najprawdopodobniej w połowie II wieku powstał w Rzymie ten oryginalny utwór, nawiązujący formą do literatury apokaliptycznej dobrze znanej zarówno w środowiskach judaistycznych, jak i judeochrześcijańskich¹⁰. Autorem tego pisma jest przynaj-

---

⁶ E. Norelli, *Aspetti dell'autocomprensione profetica nella prima metà del II secolo sullo sfondo del conflitto tra vera e falsa profezia*, „Dimensioni e Problemi della Ricerca Storica” 2003, nr 1, s. 19-47.

⁷ E. Romero Pose, *Apocalittica*, k. 270.

⁸ M. Starowieyski, *W kręgu chrześcijańskiego wizjonerstwa*, w: M. Starowieyski, (wstęp, komentarz i opracowanie), A. Świderkówna (przekład), *Pierwsi świadkowie. Pisma Ojców Apostolskich*, Kraków 1998, s. 207.

⁹ L. W. Barnard, *Hermas and Judaism*, „Studia Patristica” 1966, nr 8, s. 3-9; E. Romero Pose, *Apocalittica*, k. 270; S. Strękowski, *Literatura judeochrześcijańska: kryterium chronologii i gatunków literackich*, w: *Elementy judeochrześcijańskie w literaturze patrystycznej*, red. I. Salamonowicz-Górska, T. Skibiński, S. Strękowski, „Studia Antiquitatis Christianae”, Warszawa 1998, t. 13, s. 21-35.

¹⁰ K. D. MacMillan, *The Shepherd of Hermas: Apocalypse or Allegory?*, „The Princeton Theological Review” 1911, nr 9, s. 61-64; F. Szulc, *Syn Boży w „Pasterzu” Hermasa. Świadectwo chrystologii judeochrześcijańskiej*, Katowice 2006, s. 17; M. Scalisi, *Introduzione*, w: *Il Pastore di Erma*, red. M. Scalisi, Roma 2013, s. 13.

mniej w części *Hermas*¹¹, który jest bratem biskupa Rzymu Piusa, sprawującego swój urząd biskupi w latach 140-150. Kilku ciekawych i ważnych wiadomości o autorze dostarcza nam samo dzieło. *Hermas* został wychowany w rodzinie chrześcijańskiej i sprzedany jako niewolnik Rzymiance Rode. Gdy został wyzwolencem, postanowił zająć się kupiectwem i rolnictwem i udało mu się szybko wzbogacić. Podobno miał kłótniwą i gadatliwą żonę oraz rozkapryszone dzieci, które w chwili próby zaparły się wiary w Chrystusa. Zaabsorbowany swoimi zajęciami kupieckimi nie poświęcał zbyt wiele uwagi swoim dzieciom. W utworze znajdujemy informacje, że podczas prześladowania jego dzieci wyparły się wiary i zadenuncjowały rodziców¹². Życie *Hermasa* i jego rodziny w znaczący sposób skomplikowało się, gdy stracił większość majątku. Te doświadczenia sprawiły, że stał się bardzo gorliwym chrześcijaninem, pragnącym również nawrócić nie tylko całą swoją rodzinę, lecz także innych chrześcijan, którzy w czasie prześladowania zbłądzili¹³. Ten wątek autobiograficzny być może jest prawdziwy, ale niewykluczone, że jest tylko literacką fikcją¹⁴. *Hermas* przedstawia swoje przesłanie do wiernych w formie pięciu widzeń, dwunastu przykazań i dziesięciu przypowieści¹⁵. Utwór ten był czytany i doceniany nie tyle za swoją teologię, ile za koncepcję życia chrześcijańskiego czy też raczej za propagowaną moralność wyznawców Chrystusa, w wielu środowiskach chrześcijańskich II i III wieku¹⁶. Charakterystyczną cechą utworu jest ukazanie przez autora bardzo starej eklezjologii oraz problematyki pokutnej, a w jej kontekście złożonych relacji rodzinnych i społecznych czasów, w których powstał¹⁷.

---

¹¹ *Pasterz* w ostatecznej wersji wyszedł spod ręki kompilatora, który połączył dwie księgi, z których jedną stanowiły *Widzenia* I-IV, których autorstwo przypisuje się *Hermasowi*, a *Widzenie* V oraz przykazania i przypowieści miały wyjść spod ręki anonimowego twórcy. P. Nautin, *Erma (Pastore)*, DPAC, 1, k. 1197; M. Midura, *Wizje anielskie w Pasterzu Hermasa*, „Ex Nihilo” 2009, nr 2, s. 145; C. Osiek, *The Shepherd of Hermas*, Minneapolis 1989, s. 8-9 i 18-20.

¹² M. C. Paczkowski, *Rodzina chrześcijańska w okresie późnego antyku (II-III wiek)*, „Teologia i Człowiek” (16) 2010, s. 72.

¹³ Problem upadłych (*Lapsi*) w III wieku był rozwiązywany z różnymi efektami w kościele afrykańskim, o czym świadczą pisma św. Cypriana biskupa Kartaginy oraz losy schizmatyckich zwolenników Donata po prześladowaniu Dioklecjana.

¹⁴ R. Joly, *Hermas et le Pasteur*, „Vigiliae Christianae” 1967, nr 2, s. 201-218.

¹⁵ M. Starowieyski, *W kregu chrześcijańskiego wizjonerstwa*, dz. cyt., s. 208.

¹⁶ P. Nautin, *Erma (Pastore)*, DPAC, 1, k. 1197.

¹⁷ C. Osiek, *The Second Century through the Eyes of Hermas*, „Biblical Theology Bulletin” 1990, nr 20, s. 116-122.

Według Hermasa, wyrażającego przekonanie wielkiej grupy chrześcijan II wieku, pozostających w oczekiwaniu rychłego przyjścia Chrystusa¹⁸, po przyjęciu sakramentu chrztu św., który gładzi wszystkie grzechy nie powinno być miejsca na odstępstwo od Bożych przykazań. Przecież ta „pieczęć” wybrańców Bożych¹⁹ dokonała wyraźnego oddzielenia od innych ludzi, którzy nie dostąpili tej łaski, dlatego Kościół jest wspólnotą świętych, czyli odseparowanych od tych, którzy popełniają zło. Głównym tematem *Pasterza* jest pokuta. Na tym zagadnieniu Hermas skupia swoją uwagę i, kolokując się pomiędzy dwiema frakcjami chrześcijan, głosi możliwość drugiej pokuty²⁰. Jeśli bowiem za pierwszą pokutę uważamy chrzest, który w pierwszych wiekach chrześcijaństwa udzielano przede wszystkim dorosłym, chociaż znamy przypadek biskupa Smyrny Polikarpa, który został ochrzczony jako dziecko, to drugą, a właściwie jedyną pokutę (*mia metanoia*) wierni mogą odbyć za grzechy popełnione po chrzcie²¹. Nie była to sprawa prosta, albowiem wymagała ona od pokutnika zrozumienia swego grzechu, żalu i skruchy za popełniony niegodny czyn. Taka postawa zdaje się wyłaniać z następujących pouczeń anioła pokuty: *Słyszałem, mówię, Panie, od pewnych nauczycieli, że nie ma innej pokuty tej, kiedy wstępujemy do wody i otrzymujemy przebaczenie naszych dawniejszych grzechów. On mi na to: „Dobrze słyszałeś, bo tak jest. Ten, kto otrzymał przebaczenie grzechów, powinien już więcej nie grzeszyć, ale żyć zawsze w świętości. Ponieważ jednak chcesz wszystko wiedzieć dokładnie, i to ci wyjaśnię, by nie dostarczyć wymówki tym, co mają uwierzyć, ani tym, co już wierzą w Pana. Ci bowiem, co już wierzą albo mają uwierzyć, nie potrzebują pokutować za swoje grzechy: otrzymali przebaczenie grzechów dawniejszych. Pan ustanowił zatem pokutę jedynie dla tych, którzy zostali powołani przed tymi dniami [ostatecznymi], gdyż Pan zna serca, a wiedząc wszystko z góry,*

¹⁸ M. Scalisi, *Introduzione*, w: M. Scalisi (a cura di), *Il Pastore di Erma*, s. 13-14.

¹⁹ A. Hamman, *La signification de sphragis dans le Pasteur d'Herma*, „*Studia Patristica*” 1961, nr 4, s. 286-290; M. Scalisi, *Introduzione*, dz. cyt., s. 13.

²⁰ Między innymi w tej kwestii dochodziły do głosu dwie tendencje: rygorystów, którzy twierdzili, że tylko Bóg może przebaczyć grzechy człowiekowi, Kościół nie powinien dopuszczać do odpuszczania grzechów, oraz grupę umiarkowanych chrześcijan, którzy utrzymywali, że nawet najcięższe grzechy mogą być odpuszczone, jeśli grzesznik podejmie odpowiednią pokutę. R. Joly, *La doctrine pénitentielle du Pasteur d'Herma et l'exégèse récente*, „*Revue de l'histoire des religions*” 1955, nr 147, s. 32-49.

²¹ C. Vogel, *Penitenza*, DPAC, 2, kol. 2742; R. Loria, *La penitenza nei secoli. Excursus storico sull'istituto penitenziale nella Chiesa*, „*Quaderni di Rivista Liturgica*”, 1969, nr 9, *La penitenza. Dottrina, storia, catechesi e pastorale*, dz. cyt., s. 176-225.

zna też słabość ludzką i podstępny szatana, który będzie szkodził sługom Bożym i złość swą na nich wywierał. Będąc bogaty w miłosierdzie, ulitował się Pan nad swoim stworzeniem i ustanowił tę pokutę, a mnie zlecił nad nią władzę. Ale powiadam ci, rzecze: jeśli po tym wezwaniu wielkim i uroczystym ktoś skuszony przez szatana zgrzeszy, ma już tylko jedną możliwość pokuty. Jeśli zaś wciąż na nowo będzie grzeszyć i pokutować, nie na wiele się to przyda takiemu człowiekowi, bo trudno mu będzie znaleźć życie”²².

Pierwotna wspólnota chrześcijańska ma świadomość siebie jako kościoła, zgromadzenia wybranego, zwołanego i formowanego przez Boga, dlatego też może być widziana jako miejsce zbawienia, jest wspólnotą świętych, wybranych i w sposób zupełnie darmowy usprawiedliwioną przez miłosiernego Boga, dlatego też pojednanie, pokuta i odnowa relacji z Bogiem należy istoty misji Kościoła w świecie²³. Należałoby podkreślić fakt, że Jezus Chrystus rozpoczął swoją zbawczą misję wśród ludzi wezwaniem do pokuty (Mk 1, 15), wzywał grzeszników do nawrócenia (Łk 5, 32) i podkreślał, że ma boską władzę odpuszczania grzechów (Mt 3, 7). Niezwykle istotną kwestią jest to, że radosna nowina o możliwości odpuszczania grzechów, wiąże się z potrzebą radykalnej przemiany serca (Mt 6, 16), odwróceniem się od grzechu i zmianą stylu życia²⁴. Według Hermasa pokuta nie jest celem samym w sobie, lecz jest

²² *Pasterz*, 31, 1-6; w: *Pierwsi Świadkowie*, dz. cyt., s. 232.

²³ V. Grossi, A. Di Berardino, *La Chiesa antica: Ecclesiologia e istituzioni*, Roma 1970, s. 179.

²⁴ Niezwykle ważnym powodem gorliwego strzeżenia świętości sakramentu pojednania jest przede wszystkim fakt ustanowienia tego sakramentu przez samego Jezusa Chrystusa, co podkreślają słowa: *weźmijcie Ducha Świętego... którym odpuszczicie grzechy...* (J 20, 21-23). Sakrament pojednania od momentu jego ustanowienia ma zdecydowanie charakter pneumatologiczny i chrystocentryczny. Z woli samego Chrystusa, odpuszczanie grzechów związane jest z wielką troską Kościoła o poziom moralny jego członków (Mt 18, 15-16; Mt 18, 18). Według wskazań Chrystusa, gdy jego uczniowie wyłączają grzesznika z Kościoła na ziemi, ich decyzja uznawana jest w niebie. W najstarszych dokumentach pierwotnego Kościoła znajdujemy informacje dotyczące troski o praktykę pokuty i nawrócenia. W *Didachè* znajdujemy wzmiankę o upominaniu błądzących, główny zaś obowiązek napominania spoczywał na przełożonych. Od grzesznika wymagano szczerzej skruchy i przyznania się do winy, co stanowiło akt zewnętrzny wobec całej wspólnoty. Po wyznaniu popełnionych grzechów, następowało nałożenie obowiązku wypełnienia dzieła pokutnego oraz ze strony skruszonego grzesznika skrupulatne wypełnienie zadośćuczynienia nałożonego przez przełożonych gminy. Por. C. Osiek, *Shepherd of Hermas*, Minneapolis 1992, s. 110-112; R. Joly, *La doctrine pénitentielle du Pasteur d’Hermas et l’exégèse récente*, s. 32-36.

środkiem do odbudowania przez pokutującego życia z Bogiem. Celem jest prawdziwe pojednanie ze Zbawicielem i ludźmi między sobą. Pojednanie jest w gruncie rzeczy ponownym wprowadzeniem w życie harmonii i ładu, które są konieczne do uniknięcia wszelkich zasadzek szatana²⁵.

Pożądliwość a powściągliwość i czystość

Kościół pierwotny musiał stawiać czoła wielu problemom, które wystawiały na szwank wiarygodność uczniów Jezusa Chrystusa. Właśnie w perspektywie eschatologicznej w atmosferze apokalipsy w młodych wspólnotach kościelnych został położony akcent przede wszystkim na moralność w życiu codziennym. Jedną z fundamentalnych kwestii stanowiło zachowanie nauczania Chrystusa w gronie rodziny. Rzeczywiście, w życiu małżeńskim i rodzinnym wielką wagę miało nauczanie o nierozzerwalności małżeństwa i odrzuceniu praktykowanych nawet w środowisku judaistycznym rozwodów. Zanotowane przez św. Mateusza (Mt 5, 32; 19, 9) nauczanie Chrystusa²⁶ w tej kwestii było głoszone w środowiskach zarówno judaistycznych, jak i pogańskich, przyciągając do wspólnoty osoby o różnej formacji kulturowej. W Rzymie znajdowała się liczna diaspora żydowska, w której głoszona była Ewangelia, lecz także wielu pogan przystępowało do wspólnoty chrześcijan.

Anioł pokuty przekazuje Hermasowi pouczenia zawarte w 12 przykazaniach, wskazując na cnoty, które winny być drogą wyznawcom Chrystusa, które powinni praktykować oraz wady, których winni za wszelką cenę unikać. Dość długi i zawiły wywód, czasami niezupełnie jasny we wszystkich szczegółach, dotyczący problematyki małżeństwa i rodziny znajdujemy w *czwartym przykazaniu* utworu zatytułowanego *Pasterz*²⁷. Zresztą należy zaznaczyć, że cały utwór, a nie tylko jeden fragment, stanowi dla czytelników i egzegetów wiele problemów natury interpretacyjnej²⁸. W przytoczonym tutaj bardzo

---

²⁵ C. Vogel, *Penitenza*, DPAC, 2, kol. 2742; G. Caruso, *L'Agape nei Padri apostolici*, „Alpha e Omega” 2011, nr 3, s. 380-381.

²⁶ C. Mazzucco, *I Padri Apostolici*, w: *Donna e matrimonio alle origini della Chiesa*, red. E. Dal Covolo, Roma 1996, s. 12-13.

²⁷ L. W. Barnard, *Hermas, the Church and Judaism*, w: L.W. Barnard, *Studies in the Apostolic Fathers and their Background*, Oxford 1966, s. 151-164; F. Szulc, *Spór o „Pasterza” Hermasa*, „Vox Patrum” 1982, nr. 3, s. 340-356; R. Joly, *Judaïsme, Christianisme et Hellénisme dans le Pasteur d’Hermas*, „La Nouvelle Clío” 1953, nr 5, s. 394-406.

²⁸ C. Osiek, *Shepherd of Hermas*, s. 110-112; F. Szulc, *Chrystologia „Pasterza” Hermasa jako problem badawczy*, „Vox Patrum” 1986, R. 6, z. 10, s. 117-135.

obszernym fragmencie tego oryginalnego utworu Autor skupia się na problematyce dotyczącej wierności małżeńskiej, cudzołóstwa i powtórnego małżeństwa²⁹. Takie postępowanie w środowisku pogańskim było dość częste, czego przejawem jest prawodawstwo imperialne dotyczące tych zjawisk. Cesarz August w celu ograniczenia nadużyć w sprawach obyczajowych ogłosił ustawę *Lex Iulia de adulteriis*, które jednak nie była przyjęta i stosowana z wielkim entuzjazmem³⁰.

Każdy popełniony przez chrześcijanina grzech niszczy relację przyjaźni z Bogiem, lecz grzech cudzołóstwa oprócz zniszczenia więzi ze Stwórcą w sposób szczególny godzi również w rodzinę, nadwyręża naturalne poczucie sprawiedliwości, niszczy poczucie bezpieczeństwa rodzinnego, sprowadza do osobę do kategorii narzędzia własnej namiętności. Chrześcijanin natomiast musi czynić wszystko, aby nie wkroczyć na drogę prowadzącą ku śmierci. Środkiem zapobiegawczym może być powściągliwość, czego sam Hermas doświadczył, gdy w widzeniu dostrzegł Rode, która miała zaświadczyć o jego grzechu pożądliwości, której dopuścił się w myślach³¹. Fragment ten jest częścią dialogu prowadzonego przez Hermasa z aniołem pokuty³², który ukazał się Hermasowi w postaci Pasterza³³ i mówi o zachowaniu czystości również

---

²⁹ E. Norelli, *Aspetti dell'autocomprensione profetica nella prima metà del II secolo sullo sfondo del conflitto tra vera e falsa profezia*, s. 30.

³⁰ C. Fayer, *La familia romana: aspetti giuridici ed antiquari. Concubinato. Divorzio. Adulterio*, s. 212-220; por. L. F. Raditsa, 'Augustus' Legislation Concerning Marriage, Procreation, Love Affairs and Adultery, „Aufstieg und Niedergang der Romischen Welt” 1980, R. 13, n. 2, s. 278-339; J. Long, *Julia-Jokes at Macrobius's Saturnalia: Subversive Decorum in Late Antique Reception of Augustan Politics*, „International Journal of the Classical Tradition” 2000, R. 6, n.3, s. 337-355.

³¹ *Pasterz*, 1,4-5; w: *Pierwsi Świadkowie*, dz. cyt., s. 211: *A w czasie modlitwy otworzyło się niebo i ujrzałem ową kobietę, która wzbudziła moje pożądanie. Pozdrowia mnie ona z nieba mówiąc: „Witaj, Hermasie!” Patrę na nią i pytam: „Pani, co tu robisz?” Ona zaś odparła: „Zostałam wzięta do nieba, ażeby świadczyć o twoich grzechach przez Panem”.*

³² L. W. Barnard, *Hermas and Judaism*, dz. cyt., s. 3-7; L. Cirillo, *Erma e il problema dell'apocalittica romana*, „Cristianesimo nella Storia” 1983, nr 4, s. 1-31; M. Midura, *Wizje anielskie w Pasterzu Hermasa*, dz. cyt., s. 150-151; M. C. Paczkowski, *Aniołowie w starożytnej literaturze chrześcijańskiej (II-IV wiek)*, w: s. *Anioł w literaturze i kulturze*, red. J. Ługowska, J. Skawiński, Wrocław 2004, s. 31-32; F. Szulc, *Syn Boży w „Pasterzu” Hermasa. Świadectwo chrystologii judeochrześcijańskiej*, dz. cyt., s. 36-37.

³³ M. C. Paczkowski, *Rodzina chrześcijańska w okresie późnego antyku (II-III wiek)*, dz. cyt., s. 72.

w życiu małżeńskim: *Polecam ci, mówi, zachować czystość. Niech nie wstępuje w twoje serce pożądanie cudzej żony ani jakiegokolwiek rozpusty, ani żadnej innej podobnej niegodziwości. Pozwalając na to, popełniasz grzech wielki. Pamiętaj zawsze o twojej żonie, a nigdy nie zgrzeszysz. Jeśli bowiem pożądanie to wstąpi do twego serca, zgrzeszysz, a jeśli będą to inne myśli tak samo niegodziwe, grzech popełnisz, gdyż pożądanie tego rodzaju jest dla sługi Bożego wielkim grzechem. Jeśli ktoś czyni coś takiego złego, sam śmierć na siebie sprowadza. Ty zatem uważaj: stroń od tego pożądania. Gdzie mieszka świętość, tam do serca człowieka sprawiedliwego nie powinna wstępować nieprawość³⁴.*

Cudzołóstwo

Według pouczeń anioła pokuty początkiem drogi prowadzącej do grzechu w tym również cudzołóstwa (*moicheia*) i rozpusty (*porneia, akatharsia*) w małżeństwie jest pożądanie. Dlatego też rzeczą konieczną jest wystrzeżenie się jakiegokolwiek pożądania, a dla człowieka związanego małżeństwem metodą sprzyjającą pozwalającą uchronić się przed tą pułapką jest pamięć o swojej żonie³⁵. Te zalecenia sformułowane przez anioła pokuty są z pewnością powiązane z IX przykazaniem Dekalogu, w którym czystość myśli i pragnień została mocno podkreślona, co jest odzwierciedleniem i odtworzeniem stanu człowieka sprzed pierwotnego upadku³⁶, co zdaje się podkreślać ogólna zasada dotycząca świętości, która w sercu człowieka sprawiedliwego jest niemożliwa do pogodzenia z jakąkolwiek nieprawością³⁷. Chociaż nie bezpośrednio, to jednak w sposób wyraźny widać nawiązanie w *Pasterzu* do tekstów ewangelicznych dotyczących związku pożądania z grzechem cudzołóstwa, które zostało uwypuklone przez Zbawiciela (Mt 5, 27-32).

Pouczenia anioła pokuty w tej kwestii są bardzo wyraźne: *Powstrzymuj się zatem od zła wszelkiego, a czynь dobro. „Jakie są, pytam, Panie, złe postęпки, od których trzeba się powstrzymać?” „Posłuchaj, mówi: od cudzołóstwa, rozpusty, nieumiarkowanego pijaństwa, od złej zniewieścianości, obżarstwa, chęł-*

³⁴ *Pasterz*, 29,1-3; w: *Pierwsi Świadkowie*, dz. cyt., s. 230-231.

³⁵ G. Torti, *Matrimonio e familia nei Padri Apostolici*, dz. cyt., s. 147-148; R. Joly, *La doctrine pénitentielle du Pasteur d'Herma et l'exégèse récente*, dz. cyt., s. 41-43.

³⁶ G. Lettieri, *The Ambiguity of Eden and Enigma of Adam*, w: *The Earthly Paradise: The Garden of Eden from Antiquity to Modernity*, red. F. Regina Psaki, New York 2002, s. 33-34.

³⁷ C. Mazzucco, *I Padri Apostolici*, s. 12-13; J. Hoh, *Die Busse im Pastor Hermae*, „Theologischen Quartalschrift” 1930, nr 111, s. 253-288.

*pliwości, pychy, wynoszenia się nad innych, od kłamstwa, obmowy i obłudy, od pamiętania uraz i wszelkich słów niegodziwych*³⁸. W ten sposób cudzołóstwo jest umieszczone na pierwszym miejscu w kontekście wielu innych występków, które są niebezpieczne dla prawidłowego rozwoju duchowego chrześcijanina. Dla Hermasa bowiem grzech cudzołóstwa polega nie tylko na tym, że ktoś nie szanuje, hańbi i kala własne ciało, lecz także i na tym, że ktoś żyje na sposób pogan, który jest sprzeczny z moralnością chrześcijańską³⁹. Widać tutaj wyraźnie troskę Hermasa o tożsamość chrześcijańską, której cechą charakterystyczną jest zupełnie inny styl życia, polegający na zachowaniu w życiu codziennym norm moralnych, o które nie troszczyli się poganie. Nie sposób tutaj nie widzieć wpływu nauczania Chrystusa, który nie tylko potępił samo cudzołóstwo, lecz także wszelkie pożądanie i myśl o nim (Mt 5, 27n)⁴⁰.

Sytuacją szczególną jest ignorowanie grzechu, co nie ma właściwego odniesienia do aktu przebaczenia i trwałego pojednania. Problem ten wyłania się z następujących słów: *Mówię mu: „Panie, pozwól mi zadać kilka pytań”. „Mów”, rzecze. „Panie, powiadam, jeśli ktoś ma żonę, która wierzy w Pana, a schwyta ją na cudzołóstwie, czy mąż taki popełnia grzech, jeśli z nią żyje?” „Póki o tym nie wie, nie grzeszy, odparł mi na to. Jeśli zaś mąż dowie się o grzechu żony, a ona zamiast nawrócić się, trwa w swym wszeteczeństwie, żyjąc z nią nadal, mąż staje się odpowiedzialnym za jej grzech i współnikiem jej cudzołóstwa”*⁴¹.

Według Hermasa małżonek, który nie wie o grzechu cudzołóstwa swojej żony i dalej z nią współżyje, nie popełnia grzechu. Elementem niezwykle istotnym w postawie wobec grzeszącego współmałżonka jest czystość intencji i zrozumienie prawdy⁴², albowiem nieposzanowanie prawdy i postawa obojętności wobec grzechu czyni z małżonka bezpośrednio odpowiedzialnego za grzech

³⁸ Pasterz, 38, 2-3; w: *Pierwsi Świadkowie*, dz. cyt., s. 237.

³⁹ G. Torti, *Matrimonio e familia nei Padri Apostolici*, „Dizionario di Spiritualità Biblico-Patristica” 2006, nr 43, s. 147-148.

⁴⁰ G. Caruso, *L'Agape nei Padri apostolici*, dz. cyt., s. 379-381.

⁴¹ Pasterz, 29, 4-5; w: *Pierwsi Świadkowie*, dz. cyt., s. 231; G. Torti, *Matrimonio e familia nei Padri Apostolici*, dz. cyt., s. 147-148.

⁴² Pasterz, 30, 2; w: *Pierwsi Świadkowie*, dz. cyt., s. 231-232: *W odpowiedzi mi rzecze: „Ja mam pieczę nad pokutą i wszystkim, którzy się nawracają, dają zrozumienie. Czy nie wydaje ci się, mówi, że w samym nawróceniu zawiera się już zrozumienie prawdy? Nawrócenie, powtórzył, jest wielkim zrozumieniem. Rozumie bowiem grzesznik, że postąpił źle w obliczu Pana, a pomnąc w sercu czyn, jaki popełnił, żałuje zań i nigdy już więcej nie będzie źle postępował, lecz wręcz przeciwnie z całą gorliwością czyni dobrze,*

i współnika cudzołóstwa (*moicheia*), co jest w istocie ignorowaniem Bożych przykazań. Wtedy grzech staje się również udziałem małżonka, albowiem znając prawdę, lekceważy ją i zamiast tej wartości wybiera jej przeciwieństwo.

Nawrócenie, przebaczenie i pojednanie

Według nauki Jezusa Chrystusa skrucha grzesznika prowadząca do wybaczenia grzechów musi być całkowicie szczerą i wyrażającą się prawdziwym żalem i świadomością grzesznej winy⁴³. Wydaje się, że pełne i skuteczne pojednanie domaga się pokonania narosłych uprzedzeń, wszelkich urazów i niechęci, co jest szczególnie trudne w sytuacji zdrady małżeńskiej. Dzięki żywej wierze w miłosierdzie Boże gotowe zgładzić winę grzesznik podejmuje mocne postanowienie, aby w przyszłości już nigdy nie ulec złu (por. Łk 15, 21; 18, 13; 19, 8; J 8, 11). Jezus Chrystus ukazał również ważną charakterystykę aktu pojednania. Każdy kto, prosi bliźniego w imię Ojca o wybaczenie jego grzechów (por. Mt 6, 15), winien z serca przebaczyć okazującemu skruchę bratu nie tylko siedem, ale też siedemdziesiąt siedem razy (por. Mt 18, 22; Łk 17, 4). Okazana skrucha prowadzi grzesznika do podjęcia postanowienia dokonania zadośćuczynienia za wyrządzoną krzywdę (Łk 17, 9).

Chociaż Hermas nie cytuje w sposób bezpośredni tekstu biblijnego, to jednak taka postawa, będąca przejawem i naśladowaniem miłosierdzia Stwórcy, zdaje się być widoczna w tekście *Pasterza*, w którym doktryna moralna Chrystusa nie tylko zostaje potwierdzona, ale w sposób znaczący rozwinięta. Podczas gdy Chrystus formułuje taki wymóg w sposób ogólny⁴⁴, Hermas zdaje się aplikować tę ogólną zasadę do grzechu cudzołóstwa, żalu za jego popełnienie i podejmowania aktów pokutnych świadczących o szczerości intencji pokutującego. W przeciwnym wypadku nieszczerzy grzesznik plami się również kłamstwem. Można więc zauważyć w kontekście pouczeń dotyczących zachowania czystości i świętości udzielonych Hermasowi przez anioła pokuty, że warunkiem otrzymania przebaczenia poprzednich przewinień jest trwale przestrzeganie przykazań, czyli zdecydowane i ostateczne zerwanie ze stylem życia, jaki prowadzą ludzie oddani jedynie przyjemnościom cielesnym, którzy prawdziwego Boga nie znają. Pouczenia Hermasa mają zdecydowanie charak-

---

upokarza swoją duszę i wciąż nań nowo ją doświadcza, bo [wie, że] zgrzeszyła. Widzisz zatem, że nawrócenie jest wielkim zrozumieniem”.

⁴³ T. Kołosowski, *Nawrócenie i wyznanie grzechów jako istotne elementy chrześcijańskiej pokuty w myśli Kościoła starożytnego*, „Seminare” 2007, t. 24, s. 39-40.

⁴⁴ C. Mazzucco, *I Padri Apostolici*, dz. cyt., s. 13.

ter ascetyczny, albowiem koncentrują się na podniesieniu poziomu moralnego wyznawców Chrystusa, których celem jest zjednoczenie z Bogiem.

W obliczu zatwardziałości serca małżonki trwającej w grzechu cudzołóstwa rzeczą konieczną jest uświadomienie jej popełnionego zła poprzez zastosowanie dość zdecydowanej metody separacji, co wyłania się z następującego pytania: „*Co ma zatem, pytam, uczynić ten mąż, jeśli żona trwa w swej namiętności?*” „*Niechaj odprawi (apolysato) żonę, rzecze, i pozostanie samotny*”⁴⁵. Używa tutaj Hermas greckiego czasownika *apolyo* wyrażającego w *act.* tyle co *odwiązać, odczepić, rozwiązać, uwolnić, oswobodzić się od czegoś lub kogoś*, ale też *usunąć, rozstać się, umorzyć, sprzedać*, natomiast w *med.* – *pozbyć się, uwolnić się, rozstać się, być unicestwionym*. To wieloznaczne słowo w konkretnym kontekście zostało użyte na określenie oddzielenia. Działanie takie nie upoważnia jednak małżonka do zawarcia powtórnego małżeństwa, albowiem sam naraża się na popełnienie grzechu cudzołóstwa. Nie jest to zatem *uwolnienie się* od małżonki. Jak zostaje zdecydowanie podkreślone: lepiej jest dla niego, gdy *pozostanie samotny*. Wątpliwość Hermasa zostaje rozwiana w przypadku, gdy osoba oddalona szczerze żałuje swego dotychczasowego postępowania. „*A jeśli, Panie, żona, raz odprawiona, zacznie żałować i zechce powrócić do swojego męża, czy nie należy jej przyjąć?*” „*Oczywiście tak, powiada. Jeśli mąż jej nie przyjmie, grzeszy i to nawet ciężki grzech na siebie ściąga. Trzeba przyjąć tego, kto zgrzeszył i pokutuje, lecz nie należy tego czynić wiele razy*”⁴⁶.

Odwrócenie się od tego, co w sposób oczywisty stoi na przeszkodzie w rzeczywistym zbliżeniu do Chrystusa, nie jest sprawą łatwą. W przypadku nawrócenia, czyli podjęcia działań pokutnych, należy przyjąć z powrotem współmałżonka odseparowanego z powodu cudzołóstwa i wydaje się, że również ze względu na taką możliwość nie powinno się zawierać powtórnego małżeństwa. Z pewnością nie jest to jedyne wyjaśnienie, ponieważ widoczny jest związek z nauką Chrystusa zawartą we wspomnianym fragmencie Ewangelii według św. Mateusza. Trzeba jednak podkreślić, że według Hermasa po przyjęciu sakramentu chrztu świętego dla chrześcijanina jest możliwa tylko jedna pokuta (*metanoia*). Wielokrotne żądanie przebaczenia ze strony grzesznika zdaje się świadczyć o nieszczerości jego postępowania, dlatego też nie można przyjmować skruszonego cudzołożnika do swego domu wiele razy⁴⁷. W tym

⁴⁵ *Pasterz*, 29, 6; w: *Pierwsi Świadkowie*, dz. cyt., s. 231.

⁴⁶ *Tamże*.

⁴⁷ C. Mazzucco, *I Padri Apostolici*, dz. cyt., s. 12-13.

kontekście Hermas prezentuje bardziej rygorystyczną postawę w odniesieniu do grzeszników niż można zinterpretować słowa Chrystusa przekazane przez św. Mateusza.

W ten sposób można powiedzieć, że interpretacja Hermasa tekstów Mateuszowych (5, 32; 19, 9) zmierza do separacji bez możliwości zawarcia powtórnego małżeństwa i utrwała się wyraźnie idea równości małżonków w odniesieniu do zobowiązań małżeńskich. Elementem nowym proponowanym przez Hermasa w kwestii cudzołóstwa jednego z małżonków jest więc obowiązek separacji dla cudzołożnego współmałżonka. Nie ma wątpliwości, że taki obowiązek nie wyłania się wyraźnie z tekstów Mateuszowych, czy też z tekstów dotyczących małżeństwa w Starym Testamencie (Kpł 20, 10; Lb 5, 11-31; Pwt 22, 13-29), gdzie mówi się o karaniu cudzołożnych kobiet⁴⁸. Taki obowiązek znajduje się natomiast, lecz wyłącznie dla męża w uchwalonej przez Augusta *lex Julia de coercendis adulteriis*⁴⁹, do której według zdania niektórych badaczy czyni aluzję Hermas⁵⁰. Jednakże taka hipoteza nie wydaje się całkowicie wiarygodna, przede wszystkim ze względu na fakt, iż poza tą jedną aluzją nie znajdujemy w tekście Hermasa żadnych innych wyraźnych odniesień do ustawodawstwa imperialnego⁵¹. Ponadto należy zwrócić uwagę na to, że w przypadku Hermasa obowiązek separacji nie ma charakteru prawnego, lecz jest umotywowany religijnie, co zdaje się odzwierciedlać wymogi dyscypliny kościelnej utrwalającej się w jego czasach⁵². Zresztą odwoływanie się

---

⁴⁸ H. Crouzel, *L'Eglise primitive face au divorce*, dz. cyt., s. 47; C. Mazzucco, *I Padri Apostolici*, s. 12-13.

⁴⁹ Dig. 48, 5, 2; G. Torti, *Matrimonio e familia nei Padri Apostolici*, dz. cyt., s. 149; C. Mazzucco, *I Padri Apostolici*, dz. cyt., s. 12-13; K. Galinski, *Augustus Legislation of Morals and Marriage*, „Philologus” 1981, nr 125, s. 126-144; J. E. Grubbs, *Women and the Law in the Roman Empire*, London-New York 2002, s. 83-87; L. F. Raditsa, *'Augustus' Legislation Concerning Marriage, Procreation, Love Affairs and Adultery*, dz. cyt., s. 287-337; C. J. Reid, *Marriage in Its Procreative Dimension: The Meaning of the Institution of Marriage Throughout the Ages*, „University of St. Thomas Law Journal” 2009, nr 6, s. 454-485.

⁵⁰ C. Osiek, *Shepherd of Hermas*, dz. cyt., s. 111; A. J. Bevilacqua, *The History of the indissolubility of marriage*, „Proceeding of the Catholic Theological Society of America” 1967, nr 19-22, s. 253-254.

⁵¹ N. Brox, *Der Hirt des Hermas*, Gottingen 1991, s. 205; G. Torti, *Matrimonio e familia nei Padri Apostolici*, dz. cyt., s. 149.

⁵² N. Brox, *Der Hirt des Hermas*, dz. cyt., s. 205; H. Crouzel, *L'Eglise primitive face au divorce*, dz. cyt., s. 47; C. Mazzucco, *I Padri Apostolici*, dz. cyt., s. 12-13.

do tekstów Mateuszowych o obowiązku separacji cudzołożnej współmałżonki powraca sukcesywnie również w pismach innych Ojców Kościoła poruszających ten temat. Wydaje się, że w tle jest również tekst św. Pawła 1 Kor 6, 16, w którym Apostoł nakazuje, aby nie czynić z członków Chrystusa członków cudzołożnicy⁵³. Nie bez znaczenia jest również to, że w uchwale *lex Julia* nie ma mowy o tym, aby mąż przyjął z powrotem cudzołożną żonę, co dla Hermasa jest sprawą wyjątkowo ważną, aby zarówno mąż, jak i żona, przyjęli z powrotem tego współmałżonka czy współmałżonkę w przypadku jego lub jej prawdziwego nawrócenia, czego dowodem jest podjęta pokuta⁵⁴.

Powtórne małżeństwo po śmierci małżonka

Zagadnieniem budzącym wielkie emocje i nieporozumienia było małżeństwo zawierane również po śmierci jednego z małżonków. Wątpliwości były powszechne, albowiem posiadamy wiele wzmianek zapisanych w różnych dokumentach nie tylko w II, lecz także III wieku⁵⁵. Nurt rygorystów nie dopuszczał możliwości zawarcia powtórnego małżeństwa ani za życia drugiego małżonka, ani po jego śmierci. Hermas zdaje się potwierdzać to przekonanie „*Jeśli odprawiwszy żonę poślubi drugą, on także popełnia cudzołóstwo... Dla sług Bożych jest bowiem tylko jedna pokuta. To właśnie ze względu na pokutę mąż nie powinien się żenić [po raz drugi]. To samo dotyczy zresztą i kobiety, i mężczyzny... Tak więc jeśli ktoś trwa w takim postępowaniu i się nie nawraca, powinieneś od niego stronić i nie żyć z nim razem. Dlatego właśnie zabroniono*

⁵³ G. Torti, *Matrimonio e familia nei Padri Apostolici*, dz. cyt., s. 149; H. Crouzel, *L'Eglise primitive face au divorce*, dz. cyt., s. 47-50.

⁵⁴ P. Knorz, *Die Theologie des Hirten des Hermas*, Heidelberg 1958, s. 103-110; N. Brox, *Der Hirt des Hermas*, dz. cyt., s. 476-485; L. W. Barnard, *Hermas, the Church and Judaism*, dz. cyt., s. 151-164; H. Crouzel, *Les Pères de l'Église ont-ils permis le remariage après séparation?*, „Bulletin de Littérature Ecclésiastique” 1969, nr 68, s. 3-12.

⁵⁵ Wystarczy wskazać *Apologie* św. Justyna Męczennika, *Kobierce* Klemensa Aleksandryjskiego, czy *O jednożeństwie* Tertuliana oraz dzieło *Do żony*, 2, 3, 4: *jak można służyć dwom panom, Bogu i mężowi, a do tego poganinowi? Kiedy żona chce podobać się poganinowi, postępowanie jej będzie pogańskie: wygląd zewnętrzny, strój, sposób bycia przybiorą formę świecką, pieszczoty staną się nieprzyzwoite, a sekrety małżeńskie splamione. Powinność małżeńska zaś utraci spokój i umiar, jakie widoczne są w zachowaniu świętych, którzy spełniają z szacunkiem swoje obowiązki małżeńskie, mając na względzie samą ich potrzebę, jak gdyby to czynili przed obliczem Boga*; Por. D. Kuijper, *Tres Observationes in Tertulliani Ad Uxorem Libros*, „Vigiliae Christianae” 1955, R. 9, n. 4, s. 247-248.

wam, tak mężowi jak i żonie, wstępować w nowe związki małżeńskie. W tego rodzaju przypadkach jest bowiem możliwość pokuty. Nie mam zamiaru, dodał, stwarzać zachęty do takich postępów, lecz chcę, aby grzesznik już więcej nie grzeszył. Co zaś do grzechu dawnego, to jest ktoś, kto może dać nam skuteczne lekarstwo: Ten, który wszystko ma w swojej władzy”⁵⁶. W tym tekście widać wyraźnie odwołanie do nauki Chrystusa o małżeństwie Mt 5, 27n.: małżonek będący w separacji nie może, bez popełnienia grzechu cudzołóstwa, wziąć innej kobiety za żonę. U Hermasa kwestia separacji małżonków przeplata się z dominującym tematem dzieła, którym jest zagadnienie powtórnej pokuty, bardzo żywo dyskutowane w środowiskach chrześcijańskich II wieku⁵⁷. Z pewnością można ustalić fakt, że mąż powinien oddalić niewierną i nie pokutującą za swoje grzechy żonę, jednakże czyniąc tak, nie może zawrzeć ponownego małżeństwa bez narażenia się na niebezpieczeństwo, że on sam stanie się cudzołożnikiem. To dotyczy również żony, tak samo jak męża⁵⁸. Trzeba jednak zaznaczyć, że w kontekście nauki o problemie cudzołóstwa zawartej we fragmentach Ewangelii według św. Mateusza (por. Mt 5, 32; 19, 9) tekst *Pasterza* jest niewątpliwie rozszerzeniem nauki moralnej o cudzołóstwie w małżeństwie, według której sankcje dotyczą obu stron, a nie tylko żony, jak zdawałoby się wynikać bezpośrednio z tekstu Ewangelii według św. Mateusza⁵⁹. Tym niemniej pogląd Hermasa nie znajduje solidnego oparcia w tekstach biblijnych, ponieważ według nauczania Jezusa Chrystusa każdy grzesznik otrzymuje przebaczenie nie jeden raz po chrzcie, lecz za każdym razem, gdy skruszony i nawrócony wyznaje swoje grzechy (1 J 1, 9).

Wielu wiernych było jednak zdania, że po śmierci jednego z małżonków, drugi nie jest już związany małżeństwem i obowiązkiem wierności, dlatego

---

⁵⁶ *Pasterz*, 29, 8-11; w: *Pierwsi Świadkowie*, dz. cyt., s. 231.

⁵⁷ H. Crouzel, *l'Église primitive face au divorce. Du premier au cinquième siècle*, Paris 1971, s. 44-53; U. Neymeyr, *Die christliche Lehrer im zweiten Jahrhundert. Ihre Lehrtätigkeit, ihr Selbstverständnis und ihrer Geschichte*, Leiden 1989, s. 9-15; Ch. Munnier, *La sollicitudo pastorale de l'Église ancienne en matière de divorce et de remariage*, „Laval théologique et philosophique” 1988, R. 44, n. 1, s. 21-22.

⁵⁸ H. Crouzel H., *l'Église primitive face au divorce. Du premier au cinquième siècle*, dz. cyt., s. 47-53.

⁵⁹ C. Mazzucco, *I Padri Apostolici*, dz. cyt., s. 12-13; H. Crouzel, *L'Église primitive face au divorce*, dz. cyt., s. 46; J. Liébart, *Les enseignements moraux des Pères apostoliques*, Gembloux 1970, s. 222; Por. G. Cereti, *Divorzio, nuove nozze e penitenza nella Chiesa primitiva*, Bologna 1977, s. 171-179, wskazuje na oryginalne stanowisko Hermasa w kwestii cudzołóstwa, którego poglądów nie łączy z tekstem Mt 5, 32.

też może zawrzeć nowe małżeństwo. Pozostawanie w stanie wdowieństwa ma swoją wielką wartość u Boga, natomiast powtórne małżeństwo wdów i wdowców według Hermasa jest dopuszczalne, nie stanowi grzechu, lecz z powodów ascetycznych pozostaje dalekie od rekomendowania⁶⁰. Taką koncepcję można odnaleźć w następujących słowach dialogu: *Zapytałem go znowu: „Panie, skoro tym razem znosisz moją ciekawość, wyjaśnij mi jeszcze i to także”. „Mów, powiedział”. „Jeżeli, Panie, rzekłem, żona albo mąż umrze, a drugie z nich zawrze nowy związek małżeński, czy to, które go zawiera, grzeszy?” „Nie grzeszy, odparł. Jeśli jednak wdowiec czy wdowa pozostanie w samotności, zdobywa sobie u Pana wspanialszą godność i wielką chwałę. Ale jeśli zawrze drugie małżeństwo, nie grzeszy. Zachowuj więc czystość i świętość, a będziesz żył dla Boga. Wszystkiego, co ci mówię i co ci jeszcze mam do powiedzenia, przestrzegaj już od dziś, od dnia tego, kiedy zostałeś mi powierzony, a ja zamieszkałem w domu twoim. Dostąpisz przebaczenia twoich poprzednich przewinień, jeśli będziesz przestrzegał moich przykazań. I wszyscy przebaczenia dostąpią, jeśli tych moich przykazań będą przestrzegać i żyć w tej czystości”⁶¹.*

Warto zaznaczyć, że taką postawę wobec powtórnego małżeństwa zawieranego przez chrześcijan w przypadku śmierci jednego z małżonków prezentują również inni pisarze chrześcijańscy II i III wieku, podobnie jak Hermas podkreślając znaczenie ascetyczne pozostania w stanie wdowieństwa. Wiąże się to z interpretacją zaleceń św. Pawła Apostoła skierowanych do chrześcijan w Koryncie (1 Kor 7, 7, 25-27)⁶², które często bywają interpretowane w spo-

---

⁶⁰ G. Torti, *Matrimonio e familia nei Padri Apostolici*, dz. cyt., s. 148; C. Osiek, *The Second Century through the Eyes of Hermas*, dz. cyt., s. 116-120; C. Vogel, *Il peccatore e la penitenza nella Chiesa antica*, Torino 1967, dz. cyt., s. 14-17.

⁶¹ *Pasterz*, 32,1-4; w: *Pierwsi Świadkowie*, dz. cyt., s. 232-233.

⁶² Tertulian, *Zachęta do czystości*, 4-5, s. 171-172: „Zostałeś uwolniony od żony, nie szukaj żony. Ale jeśli się ożenisz, nie zgrzeszysz” (1 Kor 7, 27). Jednakże szyk tej wypowiedzi zaczerpnął z własnej rady, nie zaś z zakazu Bożego. Duża zaś jest różnica pomiędzy nakazem Boga a radą człowieka. „Nie mam nakazu Pańskiego – rzekł – lecz daje radę jako ten, który wskutek doznanego od Pana miłosierdzia godzien jest, aby mu wierzono” (1 Kor 7, 25). Zresztą ani w Ewangelii, ani w listach Pawła nie znajdziesz miejsca, gdzie dozwolone byłoby powtórne małżeństwo na mocy nakazu Boga... lecz on właśnie mówi, że kobieta może ponownie wyjść za mąż po śmierci męża, jeśli tylko zechce, byleby w Panu. „Szczęśliwsza jednak będzie – mówi – jeśli pozostanie tak, jak jest, zgodnie z moją radą. A wydaje mi się, że ja mam też Ducha Bożego” (1 Kor 4, 40). Dostrzegamy dwie rady: wyżej udziela pozwolenia na zawarcie małżeństwa, poniżej zaś głosi powstrzymanie się od małżeństwa. Na którą z nich – powiesz – przystanie-

sób tendencyjny, lecz są odzwierciedleniem dyskusji i nastrojów pierwotnych wspólnot chrześcijańskich.

Zakończenie

W literaturze starochrześcijańskiej jednym z niezwykle oryginalnych, interesujących i ważnych dla duchowości małżeństwa i rodziny utworów jest *Pasterz Hermasa*, powstały w Rzymie w połowie II wieku. Stylem nawiązuje do apokaliptyki rozpowszechnionej w środowiskach judaistycznych i judeochrześcijańskich od II wieku przed Chrystusem do II wieku po Chrystusie. Pouczenia zawarte w utworze są sformułowane w perspektywie ascezy eschatologicznej, charakterystycznej nie tylko dla wszystkich pism Ojców Apostolskich, lecz także licznych utworów II-III wieku. W pouczeniach dotyczących życia małżeńskiego i rodzinnego, szczególnie w kwestii przebaczenia i pojednania w przypadku cudzołóstwa, Hermas w sposób oryginalny rozwija doktrynę Nowego Testamentu. Nakazuje bowiem pojednać się i przyjąć do domu skruszonego i nawróconego grzesznika, lecz nie czynić tego wiele razy. Ten pogląd Hermasa zdradza próbę znalezienia oryginalnego rozwiązania, albowiem nie znajduje solidnego oparcia w tekstach biblijnych, ponieważ według orędzia Chrystusa grzesznik otrzymuje przebaczenie nie jeden raz po chrzcie, lecz za każdym razem, gdy skruszony i nawrócony wyznaje swoje grzechy (1 J 1, 9). Tekst *Pasterza* jest niewątpliwie rozszerzeniem nauki moralnej o cudzołóstwie w małżeństwie, według której sankcje dotyczą obu stron, a nie tylko żony, jak zdawałoby się wynikać bezpośrednio z tekstu Mt 5, 27-32.

Fr Stanisław Strękowski: Reconciliation in the family on the basis of *Shepherd of Hermas*

The Shepherd of Hermas, which originated in Rome in the middle of the II century, is one of the extremely original literary works, interesting and important for the marital and family spirituality. Its style reminds of apocalyptic writings widespread in Judaic and Judeo-Christian communities from the 2nd century before Christ to the 2nd century after Christ. The exhortations included in this work are formulated from the eschatological perspective, characteristic of all writings of the Apostolic Fathers. In the exhortations concerning marital

---

*my? Przyjrzyj się i wybierz. Kiedy daje pozwolenie, podaje to jako radę roztropnego człowieka; kiedy wskazuje na wstrzeźliwość, potwierdza radę Ducha Świętego. Idź za pouczeniem, na którym stoi boskość; R. Uglione, *Il matrimonio in Tertulliano tra esaltazione e disprezzo*, „Ephemerides Liturgicae” 1979, nr 93, s. 479-494.*

and family life, particularly on the question of forgiveness and reconciliation in case of adultery, Hermas is developing the doctrine of the New Testament in an original way. He urges to reconcile with and take home an apologetic and repentant sinner. This Hermas view does not find adequate support in biblical texts, since according to Christ's message the sinner receives forgiveness not only once after his baptism, but each time he confesses his sins in an apologetic and repentant way (1 J 1, 9). The *Shepherd* text is undoubtedly an extension of the moral teachings about adultery in the marriage, according to which sanctions apply to both parties, and not only wife as it would seem to result directly from the text of the Gospel according to St. Matthew.

Key words: *Shepherd* of Hermas, apocalyptic, family, reconciliation.